

ДИАЛОГ КУЛЬТУР УКРАЇНИ–ГРЕЦІЇ У КОНТЕКСТІ РЕЛІГІЙНИХ ЗВ'ЯЗКІВ XVII–XVIII ст.

Метою дослідження є визначення основних форм та напрямів культурного діалогу України та Греції. За допомогою філософської та історико-культурної характеристики відносин між двома країнами охарактеризовано культурний діалог України та Греції у XVII–XVIII ст. Для дослідження використовувалися такі **методи**: історичний, що показує еволюцію знань у галузі діалогу. Компаративний і герменевтичний методи використовуються для аналізу, порівняння, зокрема тлумачення текстів тощо. До **наукової новизни** роботи віднесено: появу між Я та Інший Sacrum (духовності). Sacrum, що за допомогою Αλτοδοκσις'у (неухильне дотримання принципів будь-якого вчення, в нашому випадку – православ'я) як дієвого напрямку чи категорії Sacrum'у сприяє позитивному вирішенню проблем діалогу. **Висновки.** Sacrum дійсно формує діалог, а "кругообіг" відносин є яскравим підтвердженням цієї гіпотези. Культурний діалог України та Греції XVII–XVIII ст. – це яскрава палітра боротьби, культурно-мистецьких звершень, в котрій переплелися людські долі, релігія, освіта, економіка. Це сильний поштовх для розвитку культури двох країн: коли вдало втілюється формула "Я–Ти", а місце "тире" займає духовність, релігія, віра, Православ'я; коли бесіда перетворюється на торговельно-економічні та релігійно-політичні стосунки, а традиції мають можливість розвиватися, зберігатися та повертатися до першоджерела.

Ключові слова: Україна, Греція, діалог культур, духовна культура, рукописна спадщина.

Терещенко-Кайдан Лілія Володимирівна, кандидат искусствоведения, доцент, докторант Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Диалог культур Украины–Греции в контексте религиозных связей XVII–XVIII вв.

Целью исследования является определение основных форм и направлений культурного диалога Украины и Греции. С помощью философской и историко-культурной характеристики отношений между двумя странами охарактеризован культурный диалог Украины и Греции в XVII–XVIII вв. Для исследования использовались следующие **методы**: исторический, показывающий эволюцию знаний в области диалога. Компаративный и герменевтический методы используются для анализа, сравнения, в частности толкования текстов и т. К **научной новизне** работы отнесены: появление между Я и Другой Sacrum (духовности). Sacrum, что с помощью Αλτοδοκσις (неукоснительное соблюдение принципов любого учения, в нашем случае православие) как действенного направления или категории Sacrum способствует положительному решению проблем диалога. **Выводы.** Sacrum действительно формирует диалог, а "круговорот" отношений является ярким подтверждением этой гипотезы. Культурный диалог Украины и Греции XVII–XVIII вв. – это яркая палитра борьбы, культурных свершений, в которой переплелись судьбы людей, религия, образование, экономика. Это сильный толчок для развития культуры двух стран: когда удачно воплощается формула "Я – Ты", а место "тире" занимает духовность, религия, вера, Православие; когда беседа превращается в торгово-экономические и религиозно-политические отношения, а традиции имеют возможность развиваться, храниться и возвращаться к первоисточнику.

Ключевые слова: Украина, Греция, диалог культур, духовная культура, рукописное наследие.

Tereshchenko-Kaidan Liliia, Ph.D. in arts, associate professor, Professor of National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

Dialogue of cultures Ukraine–Greece in the context of religious ties XVII–XVIII century

The purpose of the study is to determine the main directions and forms of cultural dialogue between Ukraine and Greece. With the help of philosophical, historical and cultural characteristics of the relations between the two countries the study describes cultural dialogue between Ukraine and Greece in XVII–XVIII centuries. The following **methods** are used for the research: historical method shows the evolution of knowledge in the area of dialogue; comparative and hermeneutic methods help to study, compare and in particular interpret the texts, etc. This leads to **scientific novelty**. Between I and the other person there appears Sacrum (spirituality). SACRUM through Αλτοδοκσις'у (strict observance of the principles of any doctrine, in our case – Orthodoxy) as an effective direction or category contributes to a positive problem-solving dialogue. **Conclusions.** Sacrum really shapes a dialogue and circulation of relations is a dramatic confirmation of this idea. Thus, the cultural dialogue between Ukraine and Greece in XVII–XVIII centuries is a bright palette of a struggle and cultural achievements, in which fate and fortunes of people, religion, education and economy are closely intertwined. The cultural dialogue between Ukraine and Greece in XVII–XVIII

centuries is a strong, bright impetus to the development of culture between the two countries, which successfully implements the formula of "I – You" where instead of dash there is spirituality, faith and Orthodoxy, where the conversation turns into the trade and economic, religious and political relations and traditions can develop, be kept up and return to the origin.

Keywords: Ukraine, Greece, dialogue of cultures, spiritual culture, manuscript heritage.

Актуальність теми. Звертаючись до питань паралелізму та особливостей розвитку духовної культури України та Греції XVII–XVIII ст., не можна обійти осторонь проблему культурного діалогу цих двох країн. Греко-слов'янські (грецько-українські) зв'язки мають давні, перевірені історією традиції. Вони проявлялися у різних формах у давні, середньовічні, нові та новітні часи. Це свідчить про їх тривалість та постійність. В основі цих зв'язків лежить один вагомий чинник – релігія – православ'я, навколо якого почасти розвивається культурний діалог між Україною та Грецією. Отже, тема даного дослідження є актуальною і науково доцільною.

Об'єкт дослідження – українсько-грецькі зв'язки та розвиток двох культур у релігійно-православному контексті. Предмет – культурний діалог як основа релігійно-православних зв'язків двох країн.

Метою та завданнями дослідження є визначення основних форм та напрямів культурного діалогу України та Греції за допомогою аналізу культурних відносин двох країн в історичному контексті.

До питань історії зв'язків між Україною та Візантією, а згодом і Грецією постійно зверталися такі українські вчені, як В. Бузескула, М. Грушевський, А. Кримський, Д. Чижевський, Д. Абрамович, К. Харлампович, І. Соколов, О. Дмитрієвський та ін.

Наступна хвиля зацікавленості культурним діалогом України – Візантії – Греції спостерігається в 50-х роках ХХ ст. Тут до вивчення рукописної спадщини та візантієвістики долучаються І.М. Лебедева, О.М. Мещерська, З.Г. Самодурова, Б.Л. Фонкич. У 1969 р. були захищені дві дисертації, що стосувалися дослідження візантійських рукописів. Це кандидатська дисертація Б.Л.Фонкіча, в якій була проведена реконструкція складу давніх бібліотек, зіставлений аналіз та ідентифікації письма переписувачів-копіїстів XVII–XVIII ст., та докторська дисертація Є. Грамстрем, у якій поряд із широким оглядом рукописних збірок світу було виконано дослідження теоретичних питань грецького письма.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. до досліджень українсько-грецьких зв'язків та історії долучилися такі дослідники, як Г. Ковальчук, Н. Терентьєва, В. Терезов, В. Томазов, Є. Чернухін, А.Ясь та ін.

До філософських питань діалоговістики зверталися такі науковці, як Є. Більченко, М. Бахтін, М. Бубер, Е. Гуссерль, М. Мерло-Понті, Б. Вальденфельс.

У даному випадку дуже вдало гармонують формула, що належить М. Бахтіну та М. Буберу: "Я – Ти", а місце "тире" вдало займає духовність, релігія, віра, Православ'я.

Одним з найбільш значних впливів на культурне й політичне життя слов'ян в цілому та українців зокрема стало Православ'я. Ще з часів візантійських впливів, коли Візантія лояльно поставилася і навіть посприяла націоналізації богослужбової практики, на антиуніатському Київському помісному соборі 1621 р. була затверджена свого роду "програма діяльності" відродженої Православної Церкви в Україні, відомої під назвою "Советование о благочестії". Саме з підписання цього документа починається нова історія культурного діалогу між Україною та Грецією XVII–XVIII ст.

Як у попередні часи, починаючи від хрещення, так і у сучасних стосунках України та Греції в основі діалогу, й не тільки культурного, лежить релігія. У своїй основі і Україна, і Греція мають спільну православну віру. Обидві країни дотримуються так званого східного обряду, мають спільні догми та канони. Отже, й культурні надбання двох країн у XVII–XVIII ст. мали спільні інтереси.

Термін "діалог" грецького походження, що означає *диалоґо* – бесіда, розмова. В античній філософії діалог представляв літературну Форму, що вживалася для викладу проблем за допомогою діалектики. Діалоговістика бере свій початок від софістів. А Сократом та його учнями, передусім Платоном, вона доведена до високого ступеня досконалості. За допомогою бесіди викладення філософських та культурологічних проблем стає наочним та оживлюється. У рефлексії М. Бахтіна та М. Бубера діалог виступає в ролі романтичної утопії спілкування двох духовних всесвітів "Я – і – ти".

У XVII–XVIII ст. культурний діалог України та Греції набуває нових форм. Бесіда переростає у більш конкретні стосунки. В основі культурного діалогу України – Греції тепер лежать торговельно-економічні стосунки. Ці відносини з додаванням релігійних почуттів та обов'язків породжують таке поняття, як меценатство. А завдяки появі в Україні меценатів з Греції з'являються нові культові архітектурні споруди, наповнені витворами мистецтва у вигляді монументального

живопису, мозаїки та іконопису. З'являються нові культурно-освітні установи, школи, друкарні. Розвиваються перекладацька та видавнича справи. Переписуються як слов'янські, так і грецькі рукописи. Розвивається богослужбова практика та культурно-освітня діяльність.

Греки-меценати переносять в Україну й форму гуртування, а згодом правління та розвитку просвітництва. Це церковні громади, так звані братства. Особливо у XVII ст. братства відігравали, можна сказати, головуючу роль у розвитку української духовної культури. Навколо братств гуртувалися як релігійні, так і прогресивні освітянські та культурні кола.

А чи було з боку України меценатство щодо Греції? Судячи з листувань церковних ієрархів – було. Наприклад, наводимо два листи, де з різних монастирів Афону звертаються настоятелі з проханням допомоги фінансово або хоча б дозволити приїхати до Києва збирати милостиню...

"Лист Веніаміна, архієпископа Іверського монастиря на Афоні до Рафаїла (Зборовського) митрополита Київського, Галицького та всієї Малої Росії з проханням про допомогу ченцю Веніаміну для повернення до Іверського монастиря, 1743 р." – (НБУВ. Ф. 72. (Колекція грецьких рукописів), 31) [7].

"Листь Парфїрія, кафагумена лаври Св. Афанасія на Афоні до Самїйла (Рафаїла Зборовського) митрополита Київського, Галицького та всієї Малої Росії про тяжкий економічний стан монастиря і про відрядження до Києва проєста для збору милостині, 1743 р." – (НБУВ Ф. 72. (Колекція грецьких рукописів, 41) [8].

На початку XVIII ст. в Україні діяла вже досить стабільна система нагляду за іноземцями. Зокрема, не були винятком й торговці та збирачі милостині з Греції. Кількість біженців з території Османської імперії (греків, волахів, сербів та ін.) стрімко зростала, з'являлися й грецькі священники, що постійно перебували в Україні, виконуючи літургійні обов'язки у грецьких церквах. В архіві Київської духовної консисторії (ЦДА. Ф. 232.) зберігаються цікаві документи під назвою "Дело о сборе пожертвованной на территории России монахами греческих монастырей 12.03.1740 – 26.12.1752 гг." [6]. Про ці матеріали свідчить й Є. К. Чернухін у статті "Грецьке духовенство на українських теренах. Справа архімандрита Козьми" [5].

Автор наголошує, що не завжди греки вели чесну торгівлю або богослужбову практику. Зазначений в документах архімандрит Козьма (з листа ієродиякона грецької церкви у Ніжині Амвросія) був "плутом", який обіцяв піти до Афонської лаври пізніше, а наразі дає собі ради по світу, представляє фальсифіковані рекомендаційні листи, ошукує населення під виглядом збору милостині, розпродує частки Животворящого Древа Господня. Далі є лист до самого Козьми, з повчаннями та пропозицією йому повернутися на Афон. Але для даного дослідження важливим є той факт, що далеко не все ідеально було у стосунках між українцями та греками. Тобто діалог тривав, але він мав ще й не зовсім світлий бік.

Політичною основою культурного діалогу України та Греції була спільна боротьба за православну віру. В Україні ця боротьба була спрямована проти католицизму, а в Криму та самій Греції – проти ісламу. Основа одна – православна віра, вороги різні: католицизм та іслам. Хоча, якщо придивитися уважніше, то ворог теж один – релігія – різні її форми. Католицька церква в XVII–XVIII ст. в європейському просторі була прогресивною, з низкою передових ідей та нових досягнень, в тому числі у культурно-мистецькій та просвітницькій галузях. Боротьба з католицизмом заставляла українську церкву, освіту та культуру рухатися вперед, до прогресивних ідей. Запроваджувати новачі, наприклад, у богослужбовій практиці. За канонами церкви в середині богослужбового чину не мало відбуватися жодних змін. На початок XVII ст. формування богослужбових чинів як східного, так і західного обрядів було остаточно завершено. Залишається зовнішнє оформлення. А зовнішнє оформлення богослужіння – це витвори мистецтва.

До витворів мистецтва належать церковний спів XVI–XVII ст., у вигляді усталених форм монодійного співу, та ранні форми українського бароко у живопису. Також багатоголосний хоровий спів XVII–XVIII ст. та яскраві зразки українського бароко як у живопису в усіх його проявах, так і в архітектурі, скульптурі тощо.

Інших форм у XVII–XVIII ст. набула боротьба з ісламом. Тут питання стояло так, щоб взагалі утримати, не втратити й зберегти християнство та вже існуючі культурні надбання. Християнське населення на українських землях, що підлягали підпорядкуванню Османської імперії, поступово асимілювалося в бік ісламізації і втрачало власну християнську культуру. Тут допомога приходила із за кордону.

В основі відродження християнської релігійної культури на українських землях, що знаходились під владою ісламу, була православна церква в особі Константинопольського патріарха та призначеного ним митрополита, а також освітянство. Митрополит всіляко оберігав паству від іновірів, вів з ними політичний, економічний, життєзабезпечуючий діалог. А місцеві школи у формі

навчання зберігали та доносили мову, основи віри та релігії, історію та мистецтво. До церков приїздили грецькі священники, до шкіл – вчителі. Так культурна спадщина була збережена, а народність не втратила власного етносу.

Маючи загальну картину культурно-релігійної, політичної та економічної ситуації на українських землях XVII–XVIII ст., необхідно звернутися до методів боротьби та способів захисту культурного скарбу. Існує декілька шляхів цього захисту.

Перший – це офіційна церква. Для українсько-грецького діалогу починаючи з XI ст. церква завжди була постійним супутником у вирішенні різних питань, не завжди релігійного характеру. На чолі офіційної церкви завжди стояв Константинопольський патріарх та поставлені ним митрополити. Примусовий відрив частини українських єпархій та приєднання їх до Московського патріархату має на собі тяжкий відбиток і зараз.

Офіційна українсько-грецька церква мала величезний вплив на українсько-грецький культурний діалог у XVII–XVIII ст. Це й фінансова підтримка обох країн, й взаємообмін культурними та релігійними цінностями, й розв'язання суперечливих питань, й обмін людьми. Не тільки греки-меценати, представники кліру, майстри, музиканти, іконописці, перекладачі та вчителі їхали з Греції в Україну, й з України до Греції їхали видатні просвітителі, метці, духівництво. Бігло туди й українське козацтво, яке створювало там нові українські осередки, монастирі, церкви, несло на захід українську культуру.

Купці, торговці, мандрівники та представники посольських місій йшли в той чи інший бік із своєю місією та розповсюджували культуру й мистецтва, відвозили до себе на батьківщину зразки іншої культури. Так Україна отримала грецькі ікони, зразки грецької музики – як церковної, так і народної, грецькі рукописи як в оригіналі, так і у перекладах. А Греція – великі колекції слов'янських рукописів, серед котрих зустрічається багато безпосередньо українських зразків. Авторські рукописні праці відомих українських богословів-філософів Паїсія Величковського, Дмитрія Ростовського тощо. Наприклад, описаний раніше в інших працях випадок із знахідкою та збереженням в монастирі Пантократор, що на Афоні, козацького скарбу, що складається з коштовних витворів мистецтв у вигляді ризи, митри, булави, не менш коштовного Євангелія тощо.

Відомі факти, наприклад, такої посольської місії, як подорож співаків-українців Придворно-співацької капели до монастирів Калавріт і подарунки у вигляді рукописних книг. Також до Калаврьської митрополії приїздило посольство від індійської принцеси, вони принесли в дар монастирям рукописне, слов'янське (кириличне) Євангеліє, що, крім цінності духовної, має цінність матеріальну. Воно прибране у золотий оклад з коштовним камінням та іконами.

Не менш цінним подарунком від посольства Катерини II в монастирі Калавріти було Слов'янське (кириличне) рукописне Євангеліє.

З розповідей мандрівників XVII–XVIII ст. дізнаємося про звичаї та культурні надбання конкретних монастирів, місцевостей та країни в цілому. До таких мандрівників належать архієпископ Парфірій Успенський [3, 4], Василь Григорович-Барський [2] та Павло Алепський [1].

Третіми були ченці, або миряни, що прагнули обрати чернецьке життя у певному монастирі. Певна категорія ченців йшла до іншої країни за послухом, просити милостиню. Ченці мігрували світом і несли свою власну культуру, яку увібрали з молоком матері у своє серце. В попередніх працях вже йшлося про Паїсія Величковського, котрий народився в Полкаві, вчився в Києво-Печерській лаврі, постригся на Афоні. Там він ніс свій духовний подвиг та розповсюджував українську культуру як у богослужбовій практиці, у перекладацькій справі, так і у церковному співі. Наспів, що Паїсій Величковський привіз з Києва, пройшли обробку на кліросах афонських монастирів. А далі, через учнів, потрапили до Молдови та Росії. Одним з монастирів, де виконувалися співи Величковського, був монастир Оптіна пустинь. В цей монастир у XIX ст. потрапив український хоровий диригент та композитор Олександр Кошиць. Почувши гарні наспіви, він гармонізував їх і видав під назвою "Київський". От і вийшло, що Паїсій Величковський вивіз наспіви з Києва, а Олександр Кошиць через століття повернув їх у Київ.

Отже, культурний діалог України та Греції XVII–XVIII ст. – це яскрава палітра боротьби, культурно-мистецьких звершень, в котрій переплелися людські долі, релігії, освіта, економіка. Це сильний поштовх для розвитку культури двох країн: в якому вдало втілюється формула "Я – Ти", а місце "тире" займає духовність, релігія, віра, Православ'я; коли бесіда перетворюється на торгівельно-економічні та релігійно-політичні стосунки, а традиції через культурний діалог мають можливість розвиватися, зберігатися та повертатися до першоджерела.